

Гојко М. Килибарда (Никшић)

О ПОСТАНКУ НЕКИХ ТОПОНИМА У БАЊАНИМА И ГРАХОВУ

Племена Бањани и Грахово дефинитивно (тј. и de facto и de jure) ушла су у састав Црне Горе у другој половини XIX вијека. Прецизније: Грахово и дио Бањана (село Тупан) постали су црногорском територијом послје граховачке битке (1858. године), а остали дио Бањана са Опутном Рудином послје вучедолске битке (1876).

Ово подручје захвата површину од око 1000 квадратних километара и насељено је становништвом претежно формираним путем миграционих струја, почев од XV вијека (дијелом и раније) наовамо. Ово је потребно истаћи за наш рад због тога што се постанак знатног броја топонима може довести у везу са преношењем назива мјеста од стране досељеног или одсељеног становништва. Миграционе струје кретале су се преко Бањана и Грахова скоро унакрсно на све стране.

Петар Шобајић¹ сматра да су „Бањани били расадник за насељавање околних крајева Црне Горе и Херцеговине, а преко њих и области Рашке и великог дијела Србије“. Слично мишљење је изнио и Светозар Томић,² тврдећи да су „Бањани били још склониште и уточиште многих српских породица, гоњених од Турака, и после расадник за насељавање Катунске нахије, Никшића, Дробњака, Пиве, Голије, а преко ових и области старе Рашке и великог дела Србије. . . Велики број српских породица из старе Србије кретао се од друге половине XIV века, а нарочито после косовске битке, ка западу, и оне све долазе до Бањана, ту остану неко време и после се расељавају на разне стране.“ Додајмо овдје да је основни разлог што те породице нијесу могле дуго да се задрже на овом простору економске природе, јер су ово типични крашки, безводни крајеви.

¹ Види *Гласник Етнографског института САН*, I, 1—2, 1962, стр. 257—273.

² С. Томић, *Пива и Пивљани*, 3 (Насеља, књ. 31, Београд 1949).

Још је Цвијић тврдио да је мало крајева у нашој земљи као што су Бањани и Дробњаци који се од XV до XVIII вијека тако често помињу у дубровачким изворима. Јиречек је утврдио да се у дубровачким изворима Бањани први пут помињу 1319. године.

О постанку топонима *Бањани* било је до сада, углавном, подијељено мишљење научника, почев од Јиречека до најновијих истраживача. Интересантно је да је народно предање увијек тумачило да је назив дошао од ријечи „бан“, која је, по свој прилици, постала од аварске ријечи „бајан“ (имућан, моћан човек).³ Јиречек је сматрао да је овај топоним изведен од ријечи „бања“, што се, може бити, да доказати за истоимена мјеста код Скопља или за Бањане у Босни.⁴

Уочавајући да су се скоро сви истраживачи послје Јиречека, који, по свему судећи, никада није ни био на терену Бањана, држали његовог тумачења, одлучио сам се да овај проблем подробније испитам, па сам, након проучавања које је трајало петнаестак година, о томе објавио нешто опширнију расправу 1973. године.⁵ У овој расправи приклонио сам се народној традицији и тумачењу које је изнио Андрија Лубурић у својој књизи о Дробњацима.⁶

Мишљење да Бањани у Црној Гори нијесу добили назив ни по каквој бањи, већ по бановима засновао сам на сљедећем:

а) у овим Бањанима не само да нема никакве бање (ако се не узме у обзир ваздушна!), већ скоро нема ни изворске воде, пошто је то типичан крашки предео;

б) и у народном предању и у историјским изворима се налазе потврде да су овдје у доба феудализма владали банови (народно предање зна за ове банове: Дишић-бан, бан Русен, бан Пилат и др., док је историји познато да су се босански владари називали бановима од XII до XIV вијека, тј. све до Твртковог крунисања за краља 1377. године; а Петар I Петровић Његош у својој *Крајској историји Црне Горе* изричито тврди да се „под именом Горње Зете састојаше у то вријеме (тј. прије Немањића — Г. К.) и Црна Гора. Оне су (тј. Горња и Доња Зета — Г. К.) свагда нераздвојно имале своје владатељне банове. . .“⁷;

в) постоје материјални докази (банова столица у камену у Реновцу код Велимља и сл.), као и неки топоними изведени од ријечи бан (по Белићу, Бања Лука је „банова лука“, у Бањанима се једна вода назива Бан, Бањ-вир код Требиња и сл.);

г) најпоузданији доказ да су Бањани названи по бановима нашао сам у једном средњовјековном спису из XVI вијека, објављеном још 1853. године.⁸ Ево шта је записао црноризац из манастира Троноше:

³ Види *Мала енциклопедија „Просвета“* I, Београд 1959, 106.

⁴ Тако мисле и неки македонски ономастичари (Пеев, Попоски и др.).

⁵ Види часопис *Сйоне*, бр. 9—10/1973, Никшић.

⁶ А. Лубурић, *Дробњаци*, 44.

⁷ Петар I Петровић, *Фреске на камену*, Титоград 1965, 455—456.

⁸ *Гласник Друштва српске словесности*, св. V, 1853, стр. 23—24.

„ . . . вѣ лѣто ѿ рождества Христова 800, словом осмо сотное, влекій лозѣ ѿ синовѣ ликиниевихъ, прѣдѣже егѡ и садѣ зоветса Поповъ, (и не јакоже мавроурбинѣ архимандритѣ дѣбровачкій ѿ зависти многа. Убогѣ священникѣ) нанесенїа ни ѿ произшедшихъ синовѣ егѡ. Потом сей убо попо раздѣлился съ братїєю своєю на земляхъ. И сваки по имени своемѣ часть свою преименовалѣ; јакоже вѣ то время владѣщемѣ братѣ егѡ сѣшѣ банѣ, прозвашася бананты . . .“

Што се тиче постанка назива мјеста Бањани код Обреновца, изгледа да је овај топоним скоријег датума и да је настао по досељеницима из црногорских Бањана, о којима је управо овдје ријеч. Прије доласка одсељеника из Бањана ово мјесто се звало Медавац. Било је то почетком друге половине XIX вијека.⁹

Један заселак Миљанића назива се Русеновићи. Овдје се готово као поуздано чува предање да је заселак назван по бану Русену; развалине његове куће, цркве и гробнице ту се налазе. Потврду за ово нашао сам у једној фусноти часописа „Записи“: „Бан Рушевић који је живио послје косовске битке код Почивала, на мјесту званом Рушеновић, дао је своје име срезу бањанском“ (из дневника Ника Матановића).¹⁰

Топоними *Грѣхово* и *Грѣховац* изведени су од имена биљке *ѣрах*. Ваља подсјетити да постоји и Босанско Грахово. Називи ових мјеста могу се довести у директну везу. Вјероватно је у питању преношење назива од стране одсељеника. По томе што је за ово друго мјесто била потребна и одредница (Босанско Грахово) рекло би се да је старијег поријекла Грахово у Црној Гори. Но, ваља подсјетити да је сасвим извјесно да су миграције становништва биле усмјерене у оба правца. Тако, на примјер, зна се поуздано да су се преци граховских Ковачевића доселили из Босне у XVIII вијеку, било да су се повратили на своју старевину, било да су настанили опустошено земљиште. Иначе, шире подручје од садашњег племенског атара Грахова припадало је племену Риђани, које се одржало до XVIII вијека. О томе је опширније писао наш познати лингвиста др Митар Пешикан.¹¹

Први помен Грахова, као насеља (али не и племена!), колико је до сада познато, потиче из XVII вијека, управо из 1627. године.¹²

Претпоставка да се назив насеља Грахово може довести у везу са познатом породицом Граси из доба старог Рима мислим да се може одбацивати као неоснована.

Ни Бањани, ни Грахово нијесу имали среће да их темељитије проуче ни Вук Караџић, ни Ровински, па ни Ердељеновић. Чињени су само дјелимични захвати, и то често без ваљане научне апаратуре и поузданости. Особито је Томић некритичан, јер је записао све што му је било ко казао.

⁹ Види лист *Полиѣика* од 8. јула 1965. Чланак је потписан иницијалима Р. З.

¹⁰ *Записи*, бр. 3, 1930, стр. 160, фуснота 1.

¹¹ Види *Сѣоне*, бр. 7/1971, стр. 57.

¹² Војвода Анто Даковић, *Мемоари*, Никшић 1955, 27.

Међутим, чињеница је да на простору од близу 1000 квадратних километара има више хиљада топонима, од којих су многи интересантни за ономастичаре. Даља проучавања и истраживања ових назива показује да неки досежу у дубоку прошлост и, вјероватно, свједоче о давно изумрлом или словенизираном старосједилачком становништву ових крајева. У овом раду навешћемо неколико примјера и изнијети наше мишљење о постанку неких назива.

Планина *Сомина* (1601 m), која се налази на крајњем сјеверу Бањана, добила је назив по истоименој биљци која расте на овом земљишту — сомина (*Juniperis sabina*). Народ ову биљку још назива и смрдљика. Врло је карактеристично да је за посљедњих педесет година, тј. после I свјетског рата у Сомини настало и истоимено насеље, које сад већ има два засеока — Горњу и Доњу Сомину.

Бјјела њора, планински огранак Орјена на сјеверу, тако је названа по свом великом снијежном покривачу (од новембра до маја сваке године). Дакле, то је једно бијело брдо. Понеко је због тога и назива Бјеласица.

Буковча њрадина је тако названа по буковој шуми којом је некада била обраста. Међутим, ваља рећи, сада ту уопште нема буковога дрвета. На врху овога брда налазе се развалине древног града (градина је отуда у називу и задржано) и неколико камених гомила (могила).

Ријечани су добили назив по повременој појави кратког рјечног тока, остатка већ потпуно карстификоване Тупањске ријеке, која је имала извор испод планине Његоша. Кратки рјечни ток јавља се обично с јесени или прољећа кад ударе јаке кише с јужним вјетром, који без прекида дува седам дана. Тада се формира право језеро, понегдје дубоко и до 50 m.

У Ријечанима има један заселак који је метаморфозом добио помало чудан назив. Тај заселак носи име *Сунђулија*. Он се налази у подножју брдашца које се назива Будетина градина. Ево како је дошло до формирања овог чудног имена. На овом истом мјесту налазила се стара римска Салтуа (*Salthua*). То је био кастел, који је претходно носио име и *Salunto I* (тако означен на Пајтинговој табли).¹³ Ово је типичан примјер како се током дугог временског периода, након уништења једне цивилизације, у народу ипак сачувало, макар и знатно измијењено, име датог мјеста.

Граховско село *Балдсаве* је несумњив ономастички доказ да је на том мјесту некада живјело старосједилачко племе Балосаве.

Исти је случај са бањанским селом *Мацаваре*. Било је покушаја да се поријекло овога назива доведе у везу са називом Матац до, али је ово, мислим, неодрживо.

Русеновићи, садашњи заселак села Миљанића, добили су назив по бану Русену, који је ту имао кулу. И сада се могу видјети развалине, међу којима и једно црквиште, као и неколико надгробних плоча, од

¹³ Види *Историја Црне Горе*, I, Титоград 1967, стр. 170.

којих се за једну у овом мјесту готово поуздано тврди да је гроб бана Русена.

Назив села *Петровићи* доводи се у директну везу са Петрипољем, мјестом из којег су, по легенди, овамо доселили преци данашњих Кнежевића, Поповића, Јововића, Марковића, тј. потомци Грбана Цветковића, који је овамо побјегао с Косова.

Села *Приградина* и *Подљут* су тако названа по земљишту на које су се формирала. Приградина је у подножју (тј. „при“) брда Бракова градина, док се Подљут налази на падинама брда Заљута (дакле „под — љут“).

Село *Кленак* (као и један заселак Подљуте који се назива *Клене*) добило је назив по биљци клен. Такав назив насеља се јавља на више мјеста у нашој земљи, а у Бањане су га донијели досељеници из Србије, односно из Рудина, гдје такође постоји Кленак.

Један заселак Кленка носи назив *Дријење*. Он је очигледно постао од биљке дријен (*Cornus mas*).

Називи села: *Миљанићи*, *Койривице*, затим мацаварских заселака *Мирковићи* и *Перовићи*, па заселака подљутских *Радојевићи* и *Миловићи* и сл. очигледно су настали по имену братстава која су ту живјела за посљедњих неколико стољећа. Сличних примјера да је насеље добило назив по најмногобројнијој породици која ту живи могло би се навести врло много, како из Црне Горе, тако и из читаве земље.

Називе као што су: *Велимље*, *Вилусе*, *Нудо*, *Парезж*, *Тујан*, *Ширјица*, *Бирач*, *Гребнице*, *Думача*, *Њејош*, *Брајојоши* и сл. ваљало би нешто подробније испитати, па би се видјело да поријекло неких од ових топонима досеже у дубоку старину. Оставимо то сада, а пређимо на други дио теме која нас интересује.

Познато је да један број народних предања временом поприми карактер легенде, која се упорно преноси с кољена на кољено и којој је у основи тежња људи да објасне поријекло неке породице, постанак неког назива и сл. Такве легенде су не само интересантне, већ често могу да буду и корисне за науку. За ову прилику изабрао сам једну заиста интересантну за ономастичка проучавања. Забиљежио сам је још 1965. године,¹⁴ јер ме привукла својом атрактивношћу. Наиме, ова легенда тежи да објасни ни мање ни више него пет топонима: *Осјеченица*, *Ситражшиће*, *Мрива Дџла*, *Пилајовци* и *Иван-планина*. Прва четири мјеста су географски доста близу, док је Иван-планина знатно удаљена. Одабрао сам овај примјер као илустрацију маштовитости приповједача, али и као доказ више да се у свакој легенди ипак садржи нека историјска језгра, макар колико била затрпана непознаницама и заборавом.

Легенда о којој је ријеч изворно гласи:

„Синђелија, сестра Ивана Црнојевића, била је удата за бана Пилата Рушевића. Он је живио испод Обљаја и то се село и сад по њему назива Пилатовци, јер га насељавају потомци Пилатови. Пилат је, веле стари

¹⁴ Легенду сам забиљежио по казивању Лазара Шекарића, сељака из Пилатоваца. Сличну верзију сам чуо и од других старијих људи.

људи, био врло осорљив и пријек човјек, па му је жена од зулума његова у род бјежала неколико пута. Кад једном Пилат пође с дружином у лов, Синђелија уприличи згоду и побјегне пут Зете да се пожали Иван-бегу. Пилат је имао коња ко вилу, па је појурио за Синђелијом и сустигао је изнад Вилуса. У оној љутњи потегне мач и одсијече жени нос, па јој рече да се тако обиљежена пожали брату. Несретна Синђелија дође без носа на Жабљак и пожали се брату. Иван-бег успут подигне силну војску да казни зета-напасника, а за сестру поручи сребрни нос из Млетака. Знајући да ће Иван послати војску да освети сестру, Пилат истури страже на једно брдо с којега пуца видик на све стране. То се брдо по тим стражама и данас назива Стражиште. Убрзо пристигне Иванова војска и убије се жесток бој на неколико мјеста. Кажу да је највише војске изгинуло у близини брда Заљута, па се због многих мртвих ратника то мјесто и прозове Мртва Дђла. Тако се и данас назива. Иван, по причању, потисне добро Пилатову војску и присили га да поново узме Синђелију, па се потом измире и удруже војску и продуже војевање у правцу Босне. Иванова војска је допрла до близу Сарајева. Кажу да је по њему названа и Иван-планина, јер је на њој бој био.“

Дакле, легенди ништа лакше него да објасни поријекло читаве прегршти назива. Размотримо ли поближе ову легенду, видјећемо да се и након пет вјекова, тј. од друге половине XV вијека, историјска језгра ипак да докучити. Међутим, друго је питање да ли можемо здраво за готово прихватити покушај творца овог предања да објасни поријекло неких топонима. Ипак, називи: Пилатовци, Стражиште и Мртва Дђла не нукају нас да будемо превише резервисани, док је објашњење назива *Осјеченица*, поуздано држим, логичније потражити у чињеници да је овај дио брдско-планинске површи прилично дуго у току године, усљед великих снијижних наноса, одсјечен и непроходан. Ваља се подсјетити да се Осјеченица простире између планинских масива Бијеле горе (1771 m), Његоша (1706 m) и Дрошкорице (1323 m), као и да се управо на овом терену налази неколико висова преко 1000 m надморске висине (Бобијерина 1174 m, Бабљак 1181 m, Шкуљевац 1153 m и др.), па се одсјеченост овога мјеста лакше може објаснити наносима леда и снијега, него претпоставком да народ пет вјекова памти ефемерну чињеницу да је неки феудалац ту одсјекао нос својој жени. Као мериторну потврду чињенице да је и сада, у ери модерне технике, саобраћај преко Осјеченице често прекинут у току зиме можемо узети и бројне службене податке. Најновијег је датума осјетно скретање правца трасе модерног колског пута Никшић—Требиње, без обзира на то што је ранији пут преко Осјеченице водио. Образложење је јасно: избјегава се снијег и поледица у току зиме.

Сличних легенда које покушавају да објасне поријекло назива неког мјеста има у изобилју. Чини се да би их било корисно све прикупити, колико ради оне маглом обавијене историјске језгре коју садрже, толико и ради проучавања духа народног стваралаштва и исконске позитивне знатижеље неписмених горштака који су знали да вјековима чувају и преносе с кољена на кољено усмена предања у виду бајке, легенде, шаљиве или озбиљне приче, пословице или епске пјесме.